

SUVREMENA ETNOGRAFIJA BAJKI I BASNI U GORNJIM POLJICIMA

Pehar, Barbara

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:921329>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

**SUVREMENA ETNOGRAFIJA BAJKI I BASNI U GORNJIM
POLJICIMA**

BARBARA PEHAR

SPLIT, 2016.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska usmena književnost

**SUVREMENA ETNOGRAFIJA BAJKI I BASNI U GORNJIM
POLJICIMA**

Studentica

Barbara Pehar

Mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2016. godine

Sadržaj

1. UVOD	3
2. USMENA KNJIŽEVNOST	4
3. O KAZIVAČICI.....	5
4. NARODNI OBIČAJI I MITOVI U KULTURI HRVATSKOG NARODA	5
4.1. Narodni običaji u Donjem Docu	6
4.2. Mitske priče i pjesme u Donjem Docu.....	7
5. BAJKE	10
5.1. Motivi vila u bajkama	11
5.2. Motivi vještica u bajkama	12
5.3. Ljubav Joze i Zlatice	13
5.4. Žabica – divojka	15
5.5. Kad je Pravda po selu 'odala	16
5.6. Žena i vrag.....	17
5.7. Divojka i vrag.....	17
5.8. Zlatna lađa	18
6. BASNE.....	24
6.1. Čovik i srna	24
6.2. Ovčice i vuk	26
7. ZAKLJUČAK	27
Literatura	28
Sažetak	29
CONTEMPORARY ETHNOGRAPHY OF FAIRY TALES AND FABLES IN GORNJA POLJICA.....	30
Summary	30

1. UVOD

Književnost predstavlja sveukupnost pisanih djela, spomenika i dokumenta koji izražavaju kulturu i tradiciju nekog naroda. O književnosti možemo govoriti i kroz prizmu načina kojima se književnost odnosno neko književno djelo stvara pa s tim u vezi može se govoriti i o postojanju takozvane „lijepe književnosti“. Naime, književnost također predstavlja umjetnost izražavanja, umjetnost riječi koja se ostvaruje književnim odnosno pjesničkim jezikom. Čovjek je oduvijek osjećao potrebu za komuniciranjem sa ostalim osobama. Ta interakcija između dvoje ili više ljudi neophodna je za čovjekov društveni i kulturni život.

Međusobnim razgovorom ljudi uče jedni od drugih, napreduju, rješavanju probleme i zabavljaju se. Upravo iz ovakvih i sličnih razloga ljudi su još od davnina međusobnim druženjem razmjenjivali različite priče i dogodovštine, a neke od njih su svoje mjesto pronašle unutar okvira književnosti. Ono što čini sastavni dio književnosti su književni rodovi. Književnost poznaje tri književna roda: liriku, epiku i dramu. U ovom radu pozornost je usmjerena na područje epike koju krase opširnost, opisivanje, fabula, pripovijedanje, likovi te mjesto i vrijeme radnje.

Isto tako o književnosti možemo govoriti kroz usmenu predaju koja čini dio kulture i tradicije nekog naroda. U razmjenjivanju usmenih priča i predaja najčešće se radilo o šalama, legendama, bajkama, basnama i vicevima. Svaka od tih vrsti sa sobom nosi i određenu funkciju, poučnog, društvenog, ali i zabavnog karaktera. Ipak, naglasak se stavlja na dvije vjerovatno najraširenije vrste usmene priče - bajku i basnu. U ovom radu prikazat će se interpretacija četiri bajke i tri basne koje svoje podrijetlo nalaze na području Gornjih Poljica. Bajka i basna kao kraća epska djela zauzimaju središnje mjesto kada je riječ o usmenoj predaji. Uz pojam usmene književnosti veže se i postojanje mitova koji prenoseći se s koljena na koljeno poput usmenih priča i danas zauzimaju zavidnu poziciju unutar tradicije, kulture i književnosti nekog naroda.

2. USMENA KNJIŽEVNOST

Književnost, bila pisana ili usmena, svakako ima svoju funkciju koja primarno služi obrazovanju i odgoju naroda, dok s druge strane unutar okvira književnosti ubrajaju se djela i priče kojima je osnovna funkcija zabaviti čitatelja. Narodna usmena književnost je književnost koju je narod stoljećima stvarao, čuvao i prenosio naraštajima usmenim prepričavanjem, sve dok je nisu zapisali sakupljači narodnoga blaga. Usmena književnost kao najstarija vrsta književnosti, a ujedno i najdugotrajnija počela se koristiti u vrijeme renesanse i humanizma kada je pozornost bila usmjerena na narodne običaje i život običnih ljudi. Maja Bošković-Stulli i Divna Zečević navode kako za razliku od pisane književnosti koja čitatelju nudi djelo kao već gotovu priču koja samo ponekad može biti shvaćena na različite načine, usmena književnost omogućuje svom slušatelju da napravi svoju vlastitu, nešto drugačiju interpretaciju.¹

Usmene priče mogu se razvrstati prema njihovom odnosu prema zbilji pa prema toj klasifikaciji razlikuju se zbiljske priče (realistične) i ficijske (izmišljene, mistične, fantastične). Bajka i basna pripadaju fikcijskim, mističnim usmenim pričama jer se većinom temelje na nestvarim događajima i čiji su likovi najčešće fiktivni odnosno izmišljeni.

Razvoj usmene književnosti započeo je u razdoblju humanizma i renesanse kada je pažnja bila usmjerena na život običnih ljudi i njihove svakodnevne navike i običaje. Prolaskom vremena i prelaženje iz jedne književne epohe u drugu, usmena književnost je mijenjala svoje nazive. U vrijeme renesanse nosila je naziv narodna književnost, od kraja 18. stoljeća usmena književnost nosi naziv anonimna književnost. Potom 1846. godine uvodi se naziv folklor dok je u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća usmena književnost imala više naziva; jedni su je nazivali seljačkom, drugi pučkom, a treći pak tradicionalnom književnošću.

Usmena književnost uistinu predstavlja veliko bogastvo i narodno blago koje se čuvalo i njegovalo godinama i koje zauzima posebno mjesto u kulturi svakog naroda pa tako i hrvatskog što se potvrđuje riječima Stipe Botice: „U zapisima je usmene književnosti pohranjeno veliko književno, kulturno, etnološko i antropološko blago hrvatskog naroda, dostojan spomenik tisućgodišnjoj svijesti ovog naroda koja i danas zavređuje ugraditi se i u pojedinačnu i u zajedničku duhovnu svojinu.“² Hrvatska usmena književnost uvelike je poslužila obogaćenju i očuvanju hrvatskog nacionalnog i duhovnog karaktera.

¹ Usp. Bošković-Stulli Maja i Zečević Divna, *Povijest hrvatske književnosti*, Liber, Mladost, Zagreb, 1978., str. 8.

² Botica, Stipe, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 5.

3. O KAZIVAČICI

Ovaj rad temelji se na riječima Nede Smoljanović, rođene Šošić. Rodila se 1949. godine i odrasla u Donjem Docu, selu smještenom u blizini Gornjih Poljica. Zajedno sa svoje četiri sestre i četiri brata još od malena je slušala različite priče od starijih ljudi sa sela, a nekih od njih se i danas sjeća pa će u ovom radu biti prikazana njihova interpretacija. Baka Neda govori kako su se te priče pričale većinom u kući ili dvoru kad bi se skupili mlađi članovi obitelji, za ručkom ili na gumnu kad bi se sastala djeca iz sela. Bajke i basne koje je ispričala vezane su za njeno selo u kojem je postojanje priča o vilama, vješticama i raznim mitovima, obilježilo njeno djetinstvo.

4. NARODNI OBIČAJI I MITOVI U KULTURI HRVATSKOG NARODA

Sva materijalna, duhovna i socijalna dobra predstavljaju kulturu i tradiciju nekog naroda. Hrvatski narod je svoju kulturu naslijedio od različitih naroda, ponajprije od Rimljana, ali i od Grka te Ilira. Običaji tih naroda postali su dio tradicijske kulture Hrvata što navodi i S. Botica kada govori da su ostaci kultura tih naroda posebice sačuvane u graditeljstvu kroz prikaze kamenih kuća, kućne opreme i pribora, a posebno su značajni elementi folklorne glazbe kao na primjer ojkanje.³ Međutim, Hrvati su od Rimljana preuzeli i običaje vezane za vrijeme Božića kao što je darivanje drugih poklonima i kićenje jelke. Hrvatska kultura oblikovala se i preko narodnih pjesama u kojim je čest motiv ptice orla ili gavrana koje nagovješćuju nečiju smrt.

Nadalje S. Botica ističe kako je usmena književnost područje u kojem je pohranjeno mitološko iskustvo nekog naroda, ali da ona ne stvara mit već ga samo prenosi. Većina mitova vezana je za religije i postojanje bogova, ali unutar tog konteksta ubrajaju se i običaji vezani za mračne sile, čari, vraćanja, grobove, život poslije smrti, postojanje vila i vještica, ali razna vjerovanja u sile sunca, zvijezda i drugih nebeskih tijela.⁴

Milivoj Solar navodi da mit dolazi od grčke riječi *mythos* što znači govor, priča odnosno da mit predstavlja izraz kojim se označava poseban odnos prema životu i svijetu koji

³ Usp. Botica, Stipe, *Lijepa naša baština*, Sveučilišna naklada, Zagreb, 1998., str. 9.

⁴ Ibid, str. 67.

je drugačiji od znanosti ili filozofije.⁵ Najraširenijim mitovima smatraju se one vrste mitova koje objašnjava nastanak svijeta i čovjeka, ali i pojavu pojedinih osoba poput kraljeva i heroja.

Postojanje narodnih običaja, mitova i obreda dovodi do sve većeg obogaćenja kulturne baštine hrvatskog naroda i omogućuju njegovu sazrijevanje u nacionalnom i duhovnom smislu. Neki od mitova povezani su i s bajkama te zapravo na neki način ponekad mogu i okarakterizirati samu temu bajke ili omogućiti autoru da na temelju postojećeg mita napiše neku novu usmenu priču.

4.1. Narodni običaji u Donjem Docu

Kazivačica navodi kako su njenom kraju običaji bili najviše vezani za vrijeme Božića i Badnjaka. Naime, na Badnje jutro žene su unosile slamu u kuću koja bi se posula po podu, a potom bi muškarac u kući skupio tri velike grane drveta koje su simbolizirale takovazna tri badnjaka. Ti „badnjaci“ su se ložili ispred kuće, a potom bi se uzela jedna svijeća i upalila na tu vatru. Marko Dragić navodi kako je Badnji dan najbogatiji dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi u kojoj postoje dvije vrste badnjaka. Prvu vrstu simbolizira grana hrasta ili cera dok se u Dalmaciji pale najčešće grane masline. Koristile su se upravo ove vrste drveća jer se smatralo da predstavljaju Božju vječnost. Ti badnjaci postavljaju se iznad vrata ili na krov kuće i imaju estetski funkciju. Drugu vrstu čine tri komada drveta, koji su se u prijašnja vremena tijekom noći unosili u kuće i palili na ognjištima. Taj način unošenja pratili su tradicionalni katolički pozdrav, čestitanja, molitve, polijevanje vinom, posipanje žitom i slamom. Najčešće se pale tri badnjaka koja simboliziraju Presveto Trojstvo, dok primjerice u Dalmaciji se pali onoliko badnjaka koliko ima muškaraca u kući. Smatra se da riječ Badnjak potječe od riječi badanj i po tome se povezuje s drvom badanj, ali osim toga označava i Badnji dan koji je posebno značajan u kršćanskoj tradiciji. Uz riječ Badnjak vezani su razni običaji kao što je priprema hrane za Božić, kićenje božićnog drvca, škropljenje vodom ukućana i doma kako bi ih se zaštitilo od loših sila. Badnjak simbolizira također i čekanje polnočke, badnji post, večernju molitvu i badnje zdravice.⁶ Različito slavljenje Badnjaka ovisilo je o tradiciji mjesta i običaju njegovih stanovnika.

Božićna svijeća također predstavlja veliku važnost kada je riječ o običajima vezanim za blagdane. Naime, kazivačica navodi kako se svijeća koja se dan prije upalila na badnja

⁵ Usp. Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1982., str. 168.

⁶ Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., 67-91.

drvca postavljala sutradan na stol u sredini božićnog vijenca i tijekom božićnog ručka, nakon molitve, umočio bi se komad kruha u vino i s tim bi se ugasila božićna svijeća. Vjerovalo se da prema kome pođe dim od te svijeće da će taj prvi napustiti ovaj svijet. Marko Dragić navodi kako simbol svijeće ima posebnu ulogu u kršćanskom životu jer prati kršćane od rođenja pa do smrti. Njena simbolika je višestruka. Naime, već na početku života kršćana odnosno na njihovom obredu krštenja svijeća se daje kršteniku. Nakon toga na sljedećem crkvenom sakramentu prvopričesti, mladi prvopričesnik nosi svijeću. Svijeća se upotrebljava i i kod vjenčanja i naposljetku kršćanin napušta ovaj svijet uz upaljenu svijeću. Kako je za hrvatsku kršćansku tradiciju značajno štovanje i sjećanje na pokojnike, na Badnju večer i za Božić su se palile svijeće i za pokojnike. Osim toga svijeće se koriste i kao simbol i zaštita koristi protiv bolesti i uroka.⁷

Osim običaja vezanih za blagdane, kazivačica navodi i svakodnevne običaje. Nedjelja je bio dan za odmaranje kada se ništa nije radilo ni u kući ni u polju. Nedjeljom žene nisu kuhale, prale niti pospremale. Poznat je i običaj „sijela“ ili „sila“ kada su se skupljali mladići i djevojke iz sela gdje su se zajedno družili, pjevali i plesali. Kada bi neka osoba preminula, običaj je bio da cijela njegova obitelj tu noć bdije i moli pokraj njega. .

4.2. Mitske priče i pjesme u Donjem Docu

Kazivačica je navela i nekolicinu mitova vezani za selo u kojem je odrasla. Vjerovalo se ukoliko osoba kada ujutro ustane i prije bilo koga drugog ugleda svećenika da će joj se nešto loše uskoro dogoditi. Također se vjerovalo da u planinama, bunarima i pećinama žive vile koje vole provoditi vrijeme u društvu konja. Osim vila ljudi su vjerovali i u duhove i vještice. Baka Neda također je ispričala još neke neke kratke pričiце i primjere sa mitskim elementima bajke i basne koji su se u doba njenog djetinstva pričale u Donjem Docu jer se nije više mogla prisjetiti cijele radnje nekih priča pa je stoga ispričala samo neke dijelove.

Govorilo se kako je postojala takozvana «noćna mora», to je bila žena u obliku noćne more, nekog duha koja bi se zamjerila nekog drugoj ženskoj osobi te bi je uznemiravala i plašila tijekom sna. Ta noćna mora bi se tako ušuljala kroz prozor sobe tijekom noći i počela plašiti neku žensku osobu, a ta osoba bi osjetila njenu prisutnost jer bi joj se pojavila nagla i iznenadna bol u području prsa i ona bi se odmah probudila. Kazivačica tvrdi da osobe koje bi osjetile prisutnost noćne more bile bi svjesne da je ona tu, ali ne bi mogle ni riječi izustiti.

⁷ Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010., str. 467-488.

Jedni način kojim bi se moglo otjerati noćnu moru bio je taj da je u sobu trebalo staviti slamnatu metlu punu malih, sitnih, slamnatih iglica te bi noćna mora ukoliko dođe u sobu neke osobe odmah počela prebrojavati te iglice, nakon nekog vremena bi joj dosadilo te bi pobjegla sva ljuta bez da je napala neku drugu osobu.

Mitske pjesme su pjesme u kojima se pjevalo o mitskim bićima, pojavama i povijesnim osobama kojima se pripisivalo mitska obilježja. Marko Dragić navodi kako su u usmenoj književnosti bili učestali magični brojevi: tri, devet i deset, a u usmenom pjesništvu bili su česti stalni epiteti kao što su: bili dvor, konji vrani, zlatna grana, sivi soko, rumeni obrazi, sinje more, rujno vino i drugi⁸.

U sljedećoj mitskoj pjesmi prikazani su motivi vila koje predstavljaju najučestalija mitska bića. Naime, u mitskoj pjesmi „Na vru gore, oganj gori“, vile su izlječile Ivana i pomogle mu te su zauzvrat od njega tražile da im pokloni nekoliko stvari: od babe nogu iz koljena, od matere ruku iz ramena, a od brata sedef i šargiju⁹, a od seke ruse pletenice, a od ljube đerdan¹⁰ ispod vrata. Otac, majka, brat i sestra vilama su dali poklone za otkup, ali Ivanova draga nije jer je rekla kako joj taj đerdan nije poklonio Ivan već njena majka. Zato su vile umorile Ivana, a majka, sestra i Ivanova draga su zakukale.

NA VRU GORE, OGANJ GORI

Na vru gore oganj gori,
oganj gori na jelovoj grani.
Ko l' ga loži, ko l' se kod njeg grije?
Vile lože, a Ivan se grije.
Kad su vile Ivu izlječile,
veliki su otkup zaiskale:
Od babe su nogu iz koljena,
od matere ruku iz ramena,
a od brata sedef i šargiju,
a od seke ruse pletenice,

⁸ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 25-26.

⁹ Sedef je unutarnji dio omota neke školjke ili puža koji se odlikuje prelijevanjem u dugine boje zbog izloženosti svjetlosti, a upotrebljava se za izradu ukrasa na pokućstvu, kutijama i drufim predmetima. Šargija jeglazbeni instrument. Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/> (2016-05-09)

¹⁰ Đerdan označava nakit, ogrlicu ili lanac od bisera. Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/> (2016-05-09)

a od ljube đerdan ispod vrata.
Dade babo nogu iz kolina,
dade majka ruku iz ramena,
dade brato sedef i šargiju,
dade seka ruse pletenice.
Ne da ljuba đerdan ispod vrata:
“Nije mi ga Ivan ni kupio,
od svoje sam majke donijela.
” Kad su vile Ivu umorile,
zakukaše trije kukavice:
Jedna kuka nikad ne prestaje,
druga kuka jutrom i večerom,
treća kuka kad joj na um padne.
Što no kuka nikad ne prestaje,
ono jeste Ivanova majka.
Što no kuka jutrom i večerom,
ono jeste Ivanova seka.
Što no kuka kad joj na um padne,
ono jeste Ivanova ljuba.¹¹

U sljedećoj mitskoj pjesmi uočava se magični broj devet kroz primjer devetorice braće koji pričaju o tome hoće li svoju sestricu, odnosno seju kako je oni nazivaju, dati Suncu ili Mjesecu i zaključuju da je bolje dati je Suncu jer će je ono grijati, a Mjesec će kumovati. Uz to prisutni su i drugi mitski elementi kroz prikaz nebeskih tijela Sunca i Mjeseca.

OJ, ULICE BAULICE

Oj ulice, baulice,
na dvi strane jabučice,
a na trećoj sokol sjedi,
sokol sjedi, pa besjedi:
– Jašio sam konja vrana,

¹¹ Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo 2006, str. 55-56.

pa sam našo zlatnu granu,
pa sam odn'o kulundžije
da mi skuje troje ključe
da otvorim bila grada,
pa da vidim što j' u gradu.
U gradu su devet braće
i deseta sestra Marta.
Svi se deset razgovara
a kud ćemo sestro Marto?
Kome ćemo seju dati,
da li suncu ili mjesecu?
Bolje suncu neg mjesecu.
Sunce će nas ogrijati,
a mjesec će kumovati.¹²

5. BAJKE

Unutar okvira usmene književnosti bajke predstavljaju najrašireniju vrstu usmene priče. Milivoj Solar navodi kako naziv bajka dolazi od glagola „bajati“ što znači vraćati, čarati, a definira se kao književna vrsta u kojoj se nadnaravno isprepleće sa stvarnim i u kojoj između prirodnog i natprirodnog, stvarnog i izmišljenog ne postoje prave suprotnosti.¹³

Među najpoznatijim svjetskim bajkama smatraju se bajke braće Grimm i Hansa Christiana Andersena, dok u Hrvatskoj veliku slavu uživaju bajke Ivane Brlić-Mažuranić. M.Bošković-Stulli ističe kako osim braće Grimm, V. J. Propp u svojoj knjizi pod nazivom *Morfologija bajke* dao je početne temelje konstrukciji bajke u smislu da sve bajke trebaju imati istu kompozicijsku strukturu, isti tijek događaja te da su u bajkama stalne funkcije njezinih sedam djelatnika: protivnik, darovatelj, pomoćnik, kraljevna, pošiljatelj na put, junak, lažni junak.¹⁴

Bajke su isključivo namijenjene djeci, a među najčešće likove spadaju fantastična stvorenja poput vila, vilenjaka, vještica, patuljaka i čarobnjaka. U bajkama često nalazimo i

¹² Botica, Stipe, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka, Školska knjiga*, Zagreb 1995, str. 34.

¹³ Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1982., str. 169.

¹⁴ Bošković-Stulli, Maja, *Usmene pripovjetke i predaje*, SHK, MH, Zagreb, 1997., str. 17.

čudesne životinje koje govore. Životinje koje su karakterizirane govorom prisutne su i u basnama, drugoj vrsti priče u kojoj se preko životinja, biljaka ili stvari prikazuju ljudske osobine i karakteri. U bajkama je posebno izražen odnos dobra i zla u kojem dobro uvijek pobjeđuje zlo, a ono čudesno i nadnaravno rješava nerješive situacije. Likovi nisu istovremeno dobri i zli, već su samo dobri ili samo zli kako bi se istaknule moralne vrijednosti. Mašta je glavni element koji odlikuje bajke jer pisci bajki zalaze u neograničenu maštu koja dovodi do stvaranja priče koja uvijek ima sretan završetak.

5. 1. Motivi vila u bajkama

Prema narodnom vjerovanju vile su tajanstvena ženska bića koja su iznimno lijepa. Kazivačica navodi kako su vile u njenom kraju silazile s planina, brežuljaka ili pak dolazile iz špilja i jezera u selo kako bi provodile vrijeme u staji s konjima. Naime, one bi se kasno u noć spustile u konjske staje i pjevajući započele konjima plesti grive u pletenice. Kazivačica ističe kako su je na brežuljcima mogla vidjeti njihova bijela odjeća koja se suši, a opisala ih je kao prelijepe žene s konjskim nogama koje su odjevene u duge bijele haljine s vijencem oko glave koji je bio ispleten od cvijeća.

U hrvatskim krajevima vjeruje se da su vile djeca Adama i Eve kojima je Bog oduzeo blagoslov i podario im nadnaravne moć. Ponekad rado komuniciraju s ljudima, osobito s pastirima i pomažu siromašnima. Međutim vile mogu biti i jako opasne. Prema ljudima mogu postati zle i opasne ako netko otkrije njihovu tajnu, na primjer da umjesto ljudskih stopala imaju životinjska kopita ili da im kosa zaudara.¹⁵

Unatoč tome, vile su prikazane kao dobri likovi čija je prisutnost u bajkama gotovo neizbježna. S obzirom da na mjesta gdje su obitavale vile su dobivale svoje nazive pa tako postoje: vile planinke, špiljske vile i vile jezerkinje.

„Nekad davno, u staro doba, u brzacima pored vodenica kupale su se vile jezerkinje. Kao i sve vile bile su lijepe i mlade. U jednu takvu, lijepu i mladu, zaljubio se jedan mlinar. Želeći stalno biti s njom, baci se on u brzace pod vodenicama. Nikad se više nije vratio niti su ga našli. Svi su znali koliko je mladi mlinar volio vilu, tako da nitko nije plakao niti je pisao osmrtnicu. Svi su znali da je otišao sastati se sa svojom dragom i da su sad sretni.“¹⁶

¹⁵ Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/> (2016-05-09)

¹⁶ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 430.

5.2. Motivi vještica u bajkama

Prema narodnom vjerovanju, vještice su žene koje imaju nadnaravne moći koje upotrebljavaju kako bi naudile ljudima. Kazivačica navodi da su se neke žene smatrale vješticama radi svog čudnog načina odijevanja i ponašanja. Te žene su bile povučene, uvijek tamno odijevene i nikada nisu razgovarale s drugim seljanima, a rijetko su i izlazile izvan svojih kuća, iz kojih bi se noću čuli čudni zvukovi. Vjerovalo se da ukoliko rano ujutro neka ženska osoba pokuca na vaša vrata i upita vas soli ili šećera da je upravo ona vještica i tako bi ju se i prozvalo.

Vjeruje se da je vještica žena koja je u djevojačkoj dobi bila takozvana mora, odnosno žena rođena u posteljici koja je sklopila dogovor s vragom. Obično su opisane kao jako ružne žene, povinutog i grbavog nosa, izbočene brade i velikih, buljavih očiju. Po danu vještice žive kao svi drugi ljudi, a noću lete na metli. Vještice obično bacaju uroke na ljude, a posebno se boje Boga pa ih se može uništiti tijekom molitve na misi ili prikazom križa, bršljana i bijelog luka.¹⁷

Vještice u bajkama i demonološkim predajama razlikuju se. Vještice u bajkama bezimene su, a u demonološkim predajama stvarne su osobe. Marko Dragić navodi i druge nazive za vještice: štrige, babe, more.¹⁸

„Mora je cura zle krvi, željna mlade krvi. Kad ne more da se mladosti drukčije dočepa, tare i mori mladost pri spavanju. Voli mladu mušku krv nego žensku. Muško mori od želje, a žensko od zavisti. Pričalo se da se nekog momka dovezala mora. Svaku noć dok on zaspi, ona pritisni. Nit je mogo čim krenuti, nit glasa dati. Kaziva ćaći, kaziva materi, svejedno. Snažan je bio, al opet nije je mogo nikako uvatit. Pane mu na pamet, da ode u crkvu, nožem ustruže malo klačarde s Gospina oltara, metne u karticu, zašije u krpu i metne na se. Nikad više nije došla. Niko mu to nije virova, al se od tad uvik pričalo o tome.“¹⁹

Motivi vila i vještica uvelike su prisutni u mnogim bajkama pa se tako pojavljuju u jednoj od ovdje ispričanih bajki.

¹⁷ Hrvatska enciklopedija. URL: <http://www.enciklopedija.hr/> (2016-05-09)

¹⁸ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 437.

¹⁹ Ibid., str. 438.

5.3. Ljubav Joze i Zlatice

«Oduvik se virovalo da u Docu postoje čudna stvorenja koja su bila na pola žene, a na pola konji. Imale su predivne, duge kose spletene u pletenice, vjenčiće na glavi, sjajne oči, a kopita bolja nego u najbržeg konja. One su se noću spuštale s planina i ulazile u staje, zalazile među konje i ostale životinje te su tu plesale svoje kolo, plele im pletenice i stavljale cviće u grive. Ponekad bi se noću čuli njihovi predivni glasovi koji su pivali vilinske pisme.

Posebno se istica glas jedne vile Zlatice. Ona je bila najlipša među vilama, ali imala je prkosnu narav i nikad nije slušala vilinska pravila. Zlatica je bila nestrpljiva te je često znala i prije mraka sići s planine u selo tako riskirajući da je neko vidi. Jednog predvečerja kad je uranila doći u selo, u staji je ugleda mladić Jozo koji je sprema konje nakon ispaše. Pripa se njene pojave i tija je pobić, ali ona odjednom zapiva i njena pisma ga smiri. Taman kad joj se odluči približiti začuje glas oca koji ga pozove na večeru pa on otrči iz staje. Kako se Zlatici Jozo jako sviđa ona odluči i iduće večeri doći u istu staju.

Međutim evo ti nevoje, Zlaticu dočekaše bisne vile i njihova poglavarica, ljute jer je prikršila pravilo i zabrane joj odlazak u selo na nekoliko dana. Ona tužna pokušala je napraviti sve da pobigne, ali nije uspila. Iduće večeri Jozo je čeka u staji nadajući se da će je sresti i saznati ko je ona, ali Zlatica nije došla. Kad ga ni iduće večeri nije dočekala u staji pomislija je da je sve to umislija.

Nakon nekog vremena, bis vila je popustija pa je Zlatica ponovo dobila dopuštenje da se spusti u selo. Te večeri Zlatica nije došla ranije kako opet ne bi zaradila kaznu već je došla kasno navečer kad je Jozo već spava. Otišla mu je pod prozore i započela svoju pismu. Jozo se prene iz sna, još uvijek uvjeren da sanja i pogleda pod prozor, kad ugleda vilu Zlaticu. Iskrade se iz sobe, a ona ga pričekala na starome mistu. Proveli su cilu noć pričajući i od te večeri se nisu razdvajali. Svaku noć ona ga je čekala u staji i svaku noć on bi ponovo dolazija.

Jedne večeri u istu staju naiđe i druga vila i ugleda Jozu i Zlaticu skupa, odvede je ča jer je vilama zabranjeno ljubovati sa ljudskim bićima, a Jozo ostane sam, nesritan i tužan. Cilu noć je proveja razmišljajući kako vratiti Zlaticu u svoje naručje i siti se stare Mande koju je cilo selo izbjegavalo nazivajući je višticon, ali zbog velike ljubavi prema Zlatici odluči riskirati.

Manda je uvijek bila povučena žena, bavila se travama i znala je spravljati razne napitke, a ostali su se bojali da će ih otrovat. Živila je u zadnjoj kući na kraju sela, zabačenoj daleko od

svih. Seljani su čak prokopali drugi put do polja kako ne bi prolazili kraj njezine kuće. Kad su već svi spavali Jozo ode do Mandine kuće u kojoj je čak i u tu kasnu uru pucketala vatra. Iako se pripa, skupija je snage da pokuca. Otvori mu starica obučena u stare, crne dronjke, ali njen pogled da mu nadu da ipak nije tako zla. On joj objasni zašto je doša i zatraži od nje da spravi neki napitak kojim će Zlaticu pretvorit u ljudsko biće.

Manda mu obećava pomoć, ali zauzvrat traži njegovih deset konja i on ih bez razmišljanja obeća dat. Ona mu kaže da za pet dana dođe točno u ponoć ispred njene kuće i dovede konje i tek kad se ona uvjeri da je ispunija obećanje dat će mu napitak. Tako je i bilo. Za pet dana točno u ponoć Jozo je bija ispred Mandine kuće sa svojim konjima. Manda mu da napitak, ali kaže mu da on sam mora otić u šumu i da joj mora dat sam napitak da ga popije iz njegove ruke.

Jozo se zaputi u planinu. Njegova potraga za plemenom vila trajalo je tri dana, a cilo selo je mislilo da su ga vukovi ubili dok je vodiya konje na ispašu. Nakon tri dana napokon ugleda predivne vilinske dvore u zabačenom jarku. Usrid jarka bilo je veliko jezero, a nasrid jezera zatočena Zlatica jer su je tili spriječit da ode opet u selo.

Već je bila mrkla noć, vrime kad su sve vile bile u selu po stajama pa ga tako niko nije vidija. On joj dade da popije napitak i njene noge odjednom postanu predivne, vitke, divojačke noge. Njih dvoje zajedno pobignu nazad u selo i već idućeg jutra odluče se vinčat. Cilo selo bilo je očarano njenom lipotom i niko nije zna di je naša takvu divnu divojku. Njihova tajna ostale je samo između njih dvoje i Mande. Slavlje je trajalo tri dana i tri noći kao simbol njegovog putovanja kroz planine.

Kad je slavlje napokon završilo do njihove kuće dođe Manda dovodeći Jozine konje. Manda im zaželi sriću. Kaže mu da je konje uzela samo da bi se uvirila da je njihova ljubav iskrena jer nije tila da još jedna vila ostane privarena i usamljena jer je i ona jednom bila vila pa je zbog ljubavi popila napitak da se pritvori u ženu, ali je njen momak ipak ostavija. Jozo i Zlatica živili su do kraja života sritno, a Manda je uvijek bila tu da im pomogne.«

Kazivačica ističe kako je u njenom selu postojanje vila bilo nešto sasvim normalno. Seljani su ih viđali u svako doba dana, a posebice noću te iako su one bile dobre i mirne, ljudi bi ih se prepali. Vile su bile predivne, mlade djevojke prepune nježnosti i dobrote, neke od njih su poput ove vile Zlatice bile pola žena, a pola konji dok su neke bile cijele poput

ljudskih bića odjevene u duge bijele haljine i uvijek su pjevale vilinske pjesme, a ponekad su znale i zaspati pokraj konja ili drugih životinja.²⁰

5.4. Žabica – divojka

«U selu je živila jedna mirna familija. Muž i žena su zašli već u stare godine, a nisu imali dice. Molili su Boga svakog dana, da im podari dite pa makar bilo malo ka žaba. I tako jednog dana nakon puno molitvi, žena sazna da je trudna i nakon devet miseci rodi žabicu. Pomalo iznenađena, ali i dalje jako sritna, žena se odluči brinuti o žabici. Hranili su je, čuvali i brinuli se o njoj.

Kad je žabica već porasla i postala žabica divojka, njen ćaća se razboli, a ona se potpuno posveti njemu. 'Ranila ga je i pazila da mu ništa ne nedostaje. Svakog dana nakon šta bi dala ćaći jist žabica bi se popela na stablo trišnje ispid kuće i počela pivat. Jednog dana tuda je prolazija i kraljević pa začuje predivan glas kako piva i upita starog ko to tako lipo piva. Međutim on mu reče da ne zna.

Sljedeći dan kraljević opet prolazija onuda i opet začuje predivan glas kako piva i upita starog ko je to. Reče mu da ako je muško bit će mu najbolji prijatelj, a ako je žensko da će je uzeti za nevistu. Stari mu reče da je to njegova 'čer žabica. Kraljević ode do žabice i reče joj da će je uzet za nevistu.

Ona jadna iznenađena upita ga je li on siguran u to pošto je ona žabica. Kraljević reče da je i da se sutradan mora pojaviti na njegovom dvoru sa najlipšim cvićen jer će i njegova dva starija brata dovest svoje neviste pa će kralj odlučit kome će prepustit kraljevstvo.

Žabica pristane, ali zamoli kraljevića da joj pošalje bilog pijetla te s tim pijetlom ona ode do sunca i zamoli da joj dade sunčane haljine. Ujutro žabica ode na bilon pijetlu do kraljevskih dvora, ali joj straža ne dade ući.

Kad je napokon pustiše i kad uđe u dvor, najednom se njen bili pijetao pritvori u prilipog bilog konja, a žabica u najlipšu, mladu divojku. Potom prid kralja izade nevista od najstarijeg sina i dade mu ruže. Kralj joj se zahvali i reče da stane po strani. Nakon nje i nevista od drugog sina stane prid kralja i dade mu ljubičice. Kralj joj se zahvali. Na kraju dođe i žabica divojka noseći u ruci klasje pšenice.

Kralj se oduševi i reče joj da mudra, da zna da se bez kruva ne može živit i da će ona štedit i znat raspolagat sa bogastvom. Kralj tako sav oduševljen kraljevstvo prepusti najmlađem sinu koji se potom i vinča sa žabicon divojkon.«²¹

²⁰ Ispričala Neda Smoljanović, rođ. Šošić koja je živjela u selu Donji Dolac, a potom se udala i preselila u Split.

5.5. Kad je Pravda po selu 'odala

«U to doba Pravda je 'odala po selu prirušena u siromaha. Kucala je na svaka vrata i tražila prenočište i onima koji bi joj ga pružili osiguravala je život u obilju, a onima koji bi je odbili zagorčala bi život.

'Odajuć tako selon došla je do kuće bogatog seljanina koji joj je reka da on neće dilit svoje blago sa siromašnim linčinama i potira je od svoje kuće.

Iduće jutro kuća mu je izgorila do temelja, sin prvorodenac je umra u bolovima, a on je osta na ulici bez ičega. Jedne večeri došla je do skromne familije koja joj je ponudila sve šta ima, spremna da i sama ostane gladna te večeri. Idućeg jutra umisto u svojoj kolibi probudili su se u velikoj kući, a na stolu ih je dočekalo puno 'rane.

Po selu se proširila vijest da se nešto čudno događa, da čudni prosjak 'oda tuda i nagrađuje ili proklinje sve po zasluži.

Za neko vrime Pravda dođe na vrata jednog pametnog, ali oholog mladića koji je odluči privariti. Primi je u kuću, a kada zatraži jest dade joj ostatke od ručka. Zatim odu spavat i on joj dade ležaj, ali napravljen od vreće punih čičaka pa je Pravda cilu noć nemirno spavala. Bila je svjesna da joj nije pružija šta je moga, ali nije ga mogla proklet jer je ipak nije odbija.

Poražena Pravda prekine svoj pohod po tom selu i dugo vrimena nastavi razmišljat kako da se osveti tom momku. Razmišlja, razmišlja i dositi se. Priruši se u prilipu divojku i vrati se u selo da zavede mladića. Sve je išlo po planu, nedugo nakon toga oni se i vinčaju.

Pravda započne igru. Svako jutro davala je momku za obid ostatke od jučer, a svaku večer liga je u postēju istkanu od čičaka. Tad se on siti Pravde i onoga šta joj je napravija i odluči se iskupit tako šta je prominja svoje ponašanje, razdili svoje bogastvo siromašnim i počne živit skromno nadajuć da će se jedan dan uspit iskupit.

Pravda se smili nad njim svati da se prominja i uvidija svoju pogrešku pa mu oprost i dade mu samo zadatak da nastavi poučavat ljude u selu kako da se pravedno ponašaju. Time mu samo dokaže da ipak pravda ne može bit privarena i da uvijek pobjeđuje.«²²

²¹ Ispričala Neda Smoljanović, rođ. Šošić koja je živjela u selu Donji Dolac, a potom se udala i preselila u Split.

²² Ispričala Neda Smoljanović, rođ. Šošić koja je živjela u selu Donji Dolac, a potom se udala i preselila u Split.

5.6. Žena i vrag

«Neki čovik je ima ženu kojoj nije virova i u koju je sumnja. Svađali su se često i svaki put bi žena ispala u pravu i nadmudrila muža. Jednog dana uvati čovik vraga, a on ga zamoli da ga pusti. Čovik mu reče da 'oće, ali samo ako mu uspije privariti ženu.

Vrag pristane i reče da ga stavi u jednu bocu i da reče ženi da ne dira i ne gleda u tu bocu, siguran da će žena unatoč muževim ričima proviriti šta je to u boci, a kad je otvori da će vrag samo uteć. I tako muž i napravi, stavi vraga u bocu i reče ženi da je ne otvara. Tija je tako iskušat njenu virnost.

Kada muž ode u drva, žena odma uđe u sobu i stane gledat bocu koja joj se učini čas crvena, čas zlatna, čas zelena. Uzme je u ruku da je bolje pogleda pa vidi da je prazna. Ženi to bijaše čudno pa se opet vrati da pogleda bocu i opet vidi da je prazna.

Vidjevši to žena se stane misliti bi li je otvorila radi radoznalosti, krene pa stane, bojeći se da joj ne dođe muž, ali je na kraju ipak otvori, kad iz boce izađe lipi mladić. Ona se začudi i pita ga di je bija, a vrag reče da je bija u boci. Žena mu reče da ne viruje da on toliki može stat u bocu i da mu neće virovat dok ne vidi to svojim očima.

Vrag ponosno reče da može i uđe u bocu, a žena je brzo začepi ostavivši tako vraga zarobljenog u boci. Vrag je uvidija da je privaren i nastoja je još nagovarati ženu da otvori bocu, ali ona se nije obazirala već je samo otišla svojim putem. Kad se muž vratija i vidi da je vrag još u boci mislija je da žena nije ni takla bocu i da mu je održala virnost. Nakon toga živili su u skladu.«²³

Česte su i demonološke predaje o ženi i vragu:

5.7. Divojka i vrag

„Bila divojka nika već stara i roditelji nisu joj bili dobri. Una je rekla da je oće vrag, da b očla za nj. To rekla tak odnamirke, nije mislila da b to napravla. Ona očla donit vode na vrilo i našla momka kod vode, bija fin, lip. Unda on njoj rekada bi l ona za nj. Ona je rekla da bi, nije znala da je un vrag. Unda je očla š njime i doveja je u šumu u pećinu. Sedam godina je š njim živila.

²³ Ispričala Neda Smoljanović, rođ. Šošić koja je živjela u selu Donji Dolac, a potom se udala i preselila u Split.

Iz njezinog sela bijaše jedan mjesto, onda taj mjesto zabasa kroz šumu, bilo slabo vrijeme. Onda naša vrilce vode i snig je bijaše i naša trag di je boso čeljade dolazilo na vodu po snigu (nije je on obuva). Taj mjesto mislije da je tamo kuća di u šumi. On iša i iša njeznim tragom i doveja ga trag u pećinu. I nju opazije kad je doša i začudije se:

— Jes ti tute?

Ona je bila već sva orepana, ništa već nema, sve spalilo je nje, tamo nije tkala ni prela. Onda je rekla ona mjestu da nju vragodve tamo u pećinu i rekla je mjestu da što god vrag bude pitajma i on, un nek reče da ima, da ne bi nik reka, da ne bi rekada nema, jer vrag voli to. Vrag će njega sve pitat, a on nek vajik viče: Imam sve, imam sve. “Onda najzad će te – veli - upitat: Imaš li luga koliko? A ti reci: Imam više neg ti.”

I sve je onda tako bilo i vrag onda puka od žalosti, kad se nije mogao ništa koristiti, konda je grum puka u pećinu. Unda ona rekla mjestu da nose dukata koliko god budu mogli poniti, jer su tu pune bačve dukata, sve od nika, kroz duge im vire dukati, kako s duge rastrošne. On je onda njoj da polak svoje obuče s nogu, pola njemu ostalo, da ide lakše. Onda s odnili dukata koliko s god više mogli. Čiča miča gotova priča.²⁴

5.8. Zlatna lađa

„Tako su bili čovjek i žena jako siromašni, i nijesu nigdje ništa imali osim jednog djeteta. Jedamput reče čovjek ženi:

– Ženo, evo nam sad ide krsno ime, a mi nemamo nigdje ništa. Kako ćemo ga proslaviti?

A žena mu reče:

– E moj čovječe, što ću ti ja, kad ni ja ne znam kako?

Potom čovjek zakalal, pa iziđe nekuda van, i idući putem pomisli u sebi:

– Bože moj, da sad imam ikome ono dijete prodati, ja bi ga prodao, pa bih poslužio svoje krsno ime.

On nije nego tako pomislio, al pred njega iziđe star čovjek, pa ga pita:

Šta si ti sad divanio!?

Nijesam ništa, – odgovori on.

Ma jesi nešto, – reče starac, dalje.

Ali nijesam, – reče opet ovaj. A kad ga starac i po treći put upita, reče on:

Ma rekao sam, da imam ikome dijete prodati, da bih ga prodao, pa bih služio krsno ime.

²⁴Bošković Stulli, Maja, *Usmene pripovjetke i predaje*, SHK, MH, Zagreb, 1997., str. 183.

A starac mu reče:

Pa daj ga meni, ja ću ga kupiti. Samo šta išteš za njega?

A šta ćeš mi dati?

Dat ću ti forinti, – reče starac. On pristane, a starac još reče:

Za taj ćeš forint sve kupiti i platiti što ti god treba, a on će ti vavijek u džepu biti.

Potom on njemu dade forint, pa uprti dijete i odnese. Čovjek otide, pa kupi sve, što mu je trebalo, pa skupi goste i proslavi krsno ime onako, kako je trebalo. Starac odnese dijete, pa udari preko careva dvora; a taj car nije imao muška djeteta, nego samo jedno žensko. Kad je starac nosio dijete ispod careva dvora, vide ga car, pa ga upita:

Šta ti to nosiš stari?

Evo nosim dijete, – odgovori starac.

Pa bi li ti to prodao? – pita car dalje.

Bih, – reče starac.

Pa šta išteš za njega? – pita car opet, a starac mu reče:

Dat ćeš mi forint, što sam i ja dao. Car reče:

Daj ga amo. – I on donese dijete i preda ga caru, a car mu dade platu, te starac otide.

Kad je starac otišao, reče car carici:

Kako ćemo mi sad nadjesti ime onome našem sinu?

E, ja ne znam, kako bi bilo najbolje. – Car reče:

Hajde da mu damo ime Dragan. – A carica reče:

Pa slobodno, neka bude.

I tako ostane Dragan. Kad je Dragan već bio narastao, reče car carici:

– Znaš ti, što je moja volja? Mi ćemo lijepo dati našu kćer za Dragana, pa će nam sve naše dobro ostati skupa.

A carica reče:

– Bome je to i moja volja, – njih su se dvoje još od prije zavoljeli.

Ali, kad je careva kći do udaje dorasla, zaprosi je drugoga cara sin; ali ovaj car reče, da j ne da. Kad onaj to čuje, javi mu:

E pa dobro, a ti ćeš sa mnom ratovati. Kad to čuju carevi ministri, reknu caru:

Mora vijeće suditi, pa komu dosude, onome neka bude.

Car pristane, i tako se skupe ministri, pa sjednu suditi. Kad sudili ovamo, sudili onamo,

bome dosude, da njih dva idu u trgovinu, pa koji više istrži za tri godine, neka onome bude. Kad oni tako dosude, dade onaj car svome sinu šestora kola novaca i pošalje ga u svijet, a ovaj dozove svoga Dragana, pa mu reče:

– Vidiš, moj sine, sad se uprav na silu rastati moramo. Onaj je dognao šestora kola novaca, a tebi evo sedmora, pa hajde i ti, patrži, i gledaj, da više od njega istržiš.

Onda Dragan otide k djevojci, pa joj reče:

Ja sad moram otići, i bogzna hoćemo li se igda vidjeti. A ona reče:

Evo ti moga prstena s ruke, pa ako se igda vidimo, bar ću te po prstenu poznati.

Kad Dragan pođe, reče mu car:

– Evo ti sedam kola blaga, pa hajde, te samo pogađaj i kapariši, pa ako ti pofali novaca, piši mi, poslat ću ti koliko budeš trebao.

A on mu reče:

– Na neću toliko novaca, nego ti meni daj samo onaj forint za koji si me kupio, pa će mi to biti dosta. Kad to car čuje, dade mu forint, i on uze još komadić kruha, pa otide.

Idući on tako, dođe u jednu planinu, i tu nađe jednoga starca, gdje sjedi i loška vatru. Kad on dođe k njemu, reče mu:

Pomozi Bog, djedo!

Bog pomogao! – reče mu starac.

A otkud ti ovamo?

Idem po svijetu, – reče Dragan, – da tržim, ne bih li što dobio, da mi car dade svoju kćer.

A starac mu reče:

– Dobro sinko, dobro. Sjedi tu, pa ćemo spavati.

Ali Dragan reče:

– A moj djedo, kako bi mi spavali ovdje u planini, pa da nas što ujede?

Ali starac reče:

– Ne boj se ti ovdje ništa. Ja ovuda hodam, hodam, pa još ništa nijesam vidio.

Potom mali Dragan sjede, a kad omrkne, legnu oni i prespavaju. Kad je ujutro svanulo, reče mu starac:

– Sad ti hajde preko one planine u grad, pa što god prvo sretnoš, kupi ga. Kad kupiš, onda dođi k meni i dovedi da i ja vidim, pa ću ti još nešto kazati.

Potom Dragan ode uz planinu, a kad bio na vrh planine, srete ga čovjek i vodi crna ćenu a on ga pita:

Bi li to prodao?

Bih, – reče onaj.

Pa šta išteš za njega? – pita on dalje.

Dat ćeš mi forint, – reče ovaj.

On mu izvadi onaj forint i daje i uzme cenu te se vrati nazad starcu pa mu reče:

Evo, djedo, što sam kupio.

Dobro si to kupio, – reče starac, – samo ga priveži tu za taj trnić, pa hodi amo k vatri. On priveže cenu i dođe k starcu, pa sjede, te tu ope tnoći. Kad ujutru svane, reče mu starac:

Hajde, sinko, vidi šta si kupio, šta ti ono radi.

A kad Dragan tamo, al čene nema. On onda dođe k starcu i kaže mu:

Ma, djedo, nema ondje ništa.

Kako to, da ne bi bilo ništa? Hajde, pa grebenaj ondje, možda ćeš da što iskopaš.

On otide, pa začepka noktima, kad al iskopa rukavicu masti, uzme je, pa odnese starom, pa mu reče:

Evo djedo, šta sam našao. A stari mu reče:

Dobro je to sve, sinko. Sad uzmi tu mast, pa hajde preko te planine, pa ćeš doći do jedne velike vode, grdne kao more. Onamo preko vode vidjet ćeš careva krmara, pa ga zovi, neka ti preveze lađu, a on će ti reći da ne more, jer da ne vidi, a i da ti ne smiješ onamo, jer je ono gubava zemlja, i car je gubav. Ali ti njemu reci, neka ti preveze unamjerice lađu, pa da ćeš ga sretna načiniti. On će tebi pregnati lađu, a ti onda uzmi te masti, pa ga samo pomaži po čelu i on će biti zdrav, pa će te onda odvesti k caru, pa onda izliječi i cara. A kad cara izliječiš, onda nemoj više nikoga, dok ne prospava, a kad prospavaš, onda ćeš pola sna i platu primiti.

Kad Dragan to čuje, zakala, pa otide od staroga. A kad prijeđe preko planine, dođe do one rijeke, pa pogleda onamo i vidi careva krmara, pa ga stane zvati, a kad ga dozove, reče mu:

– Daj mi tu lađu prevezi amo, da prijeđem tamo, pa ću te sretna načiniti.

Ali mu on reče:

– Ja ti ne mogu lađe prevesti, jer te ne vidim, a ti ne smiješ amo, jer smo mi svi gubavi.

Ali mu Dragan reče:

– Ma daj ti meni prevezi lađu, ja ću učiniti, pa ćeš progledati.

Kad to krmar čuje, preveze mu lađu, a Dragan onda uzme one masti, pa ga pomaže po čelu, i on progleda. Kad ovaj to vidi, odvede ga k caru, pa mu kaže, da ga je on izliječio; i da će izliječiti svu carevinu. Kad car to čuje, reče mu:

– Hajde mene izliječi, dat ću ti, štogod zaišteš.

Dragan uze one masti, pa pomaže cara po čelu, i on odmah progleda. Kad car vidi, da je zdrav, reče mu:

Hajde liječi moju družinu. Ali mu Dragan kaže:

Ne mogu, dok ne prospavam, jer sam trudan. Car mu to dopusti, a on otiđe i leže, a kad odspava i ustane, nađe pod uzglavačom knjižicu, a u njoj piše, da mu car načini zlatnu lađu, koja će ići posuhu, i da mu dađe u lađu četiri zlatna soldata, pa će mu onda izliječiti zemlju. On sada reče caru:

Ako ćeš mi dati zlatnu lađu i u nju četiri zlatna soldata, onda ću ti zemlju izliječiti.

Car mu reče:

– Hoću, samo najprije izliječi zlatare, neka kuju lađu, i onda liječi nas druge.

On tako uradi: najprije izliječi zlatare, a oni onda uzmu kovati lađu. Dragan stane liječiti, i za mjesec dana izliječi svu carevinu, pa se vrati k caru. Car mu reče:

Jesi li gotov?

Jesam.

Dobro, evo ti zlatne lađe, pa hajde.

Dragan sjede u lađu, i ona pođe.

Idući tako dođe u jedan grad, a kad tamo, al se u gradu čuje velika graja.

Dragan pita dalje, šta to tamo galame, a oni mu rekoše:

– Eno uhvatili nekakva trgovca, zakupio silno blago, pa nema čim da isplati, te će ga sad objesiti.

On kad čuje, reče:

Idem ja sad, da ga vidim. Ali mu oni rekoše:

A šta bi imao, kad mu pomoći ne možeš.

Ali on svejedno ode. Kad on tamo, al to onaj carev sin, pa došao i nakupovao silno blago, pa nije imao čim isplatiti, te ga zato optuže, pa evo došao do vješanja. Kad Dragan dođe tamo, reče im:

– Dajte ga meni, ja ću za njega platiti.

Ovi na to pristanu. On onda reče carevu sinu:

– Daj ti, da te ja popipam po leđima, pa ću sve za te platiti, a ti onda hajde kući, pa se ženi. Ja neću kući nigda doći.

Onda carev sin podigne košulju, a Dragan mu zapiše, da on njega ispod vješanja otkupljuje, pa onijem prstenom pritisne kod onoga pisanja, i to se sve dobro pozna, kao da je na njegovoj koži izraslo. Potom ovaj zakala, pa otiđe kući, a Dragan sjede u svoju lađu (kad je platio za njega dug), pa hajde lagaško.

Kad onaj dođe kući, sastavi nekako što kakve teskere i napiše, da je taj Dragan obješen, pa

kaže tako i ocu one cure i one mu teskere pomoli. A car, kad to vidi, daje mu svoju kćer. I tako se skupi svadba. Potom dođe Dragan u zlatnoj lađi, pa stane u polje niže dvora, a od lađe udari svjetlosti, da se je sve okolo sjajilo. Najedamput uđe u dvor među svatove jedan sluga carev, pa mu kaže:

– Junaci, il će biti posve dobro il posve zlo: evo nešto u polju sja se, kao da je s neba sašlo.

Kad to oni čuju, iziđu van pa gledaju, ali niko ne smije k Draganu, a on neće k njima.

Najposlije dadu onome jednom slugi novaca, pa on zakala te na koljenima klečeći ode k njemu i reče mu:

Ako si sveti čovjek, car te moli, da dođeš k njemu dvor. A Dragan ga pita:

A šta je to u dvoru? Sluga mu odgovori:

Careva se kći udaje, pa su svatovi. A on reče:

– Neka car dođe po mene, pa ću onda doći.

Sluga otiđe, te kaže caru, šta je ovaj rekao, a car zakala, pa dođe. Kad i on blizu dođe, klekne, pa pođe k njemu, ali mu Dragan reče:

Nemoj ti ići klečeći k meni, jer ti si mi otac. Ali to car ne razumije, van ga stane zvati. A on mu reče:

Hajde ti, hajde, doći ću ja.

Potom car otiđe, a on zakala, pa za njim. Kad dođe gore, uđe u sobu pa sjede do duvegije i metne ruku na sto tako, kako će careva kći moći poznati prsten. Oni ga stanu nuditi da jede, i pije, ali on reče da neće ništa, dok ne dođe djevojka, da je vidi. Oni otiđu brže po nju pa je dovedu, a ona kako uđe, vidi prsten, pa vikne:

– Ma, to je naš Dragan, eto mu moga prstena na ruci!

Kad svatovi to čuju, pitaju ga otkuda je, a on im reče: ja sam taj i taj. Ali onaj duvegija reče, da on laže, pa pokaže one teskere, i oni mu povjeruju, pa sude, da će ga objesiti. Dragan reče:

– Odmah me objesite, ali samo neka on pokaže svoja leđa, pa pročitajte šta piše na njima i ako ovijem prstenom ne bude pečat udaren, onda me objesite.

Đuvegija se stane nećkati, ali svi navale na njega, i on skine košulju, a onda pročitaju svi i vide prsten i dosude da njega treba objesti. Ali im Dragan reče:

– Ja ga ni sad ne dam vješati, samo neka ide van, a vi svatovi ostanite pa budite moji svatovi.

Oni tako učine i njega išćeraju, a on se vjenča s carevom kćeri, pa tako s jednim forintom ostane sretan.²⁵

²⁵Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture*, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga, knj. 5, MH, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 61-67.

U ovoj bajci prikazana je standardna i uobičajena kompozicijska struktura bajki koja uključuje sedam stalnih djelatnika. U ovom slučaju protivnika predstavlja drugi car koji je htio svog sina udati za kraljevnju, darovatelja predstavlja prvi car koji je svom sinu Draganu dao novce da ih utrži. Uloga pomoćnika pripada starcu na kojeg je Dragan naišao i koji mu je pomogao nastaviti put. Pošiljatelj na put je sam Dragan koji je uostalom i junak jer je razotkrio lažnog junaka odnosno sina od drugog cara i uspio se na kraju vjenčati za svoju kraljevnju.

6. BASNE

Basna je književna vrsta, kratka i poučna priča u kojoj životinje, biljke ili stvari poprimaju ljudske osobine. Naziv basna predstavlja izvedenicu od glagola bajati, koja je prvotno označavala riječ ili govor, a potom izreku i tek onda bajku. Glavno sredstvo basne je dijalog, a osim njega basne su karakterizirane alegorijom i poučnim završetkom jer svaka basna završava nekom poukom koja nas nastoji naučiti moralnim vrijednostima. Utemeljiteljem i najznačajnijim piscem basni smatra se Ezop čije su se basne širile usmenom predajom, dok su ostali značajni pisci basni bili Francuz Jean de la Fontaine i Rus Ivan Andrejevič Krilov. U hrvatskoj književnosti pisanjem basni istaknuli su se Ivana Brlić Mažuranić i Gustav Krklec dok su se među važnim prevoditeljima basni istaknuli Matija Antun Reljković, Vesna Parun i Đuro Ferić Gvozdenica za kojeg Marko Dragić ističe da je za naslove svojih latinskih basni uzimao hrvatske poslovice.²⁶ U basnama se najčešće spominju životinje zajedno sa svojim osobinama pa tako koristimo sintagme „lukava kao lisica“, „spor kao puž“, „brz kao zec“, „jak kao lav“.

6.1. Čovik i srna

«Pričalo se da je prije davno u selo postojala jedna familija koju su uvijek snalazile neke nevoje i cili život ih je pratila nesrića i živili su teškim životom, nikad nisu imali za priraniti se. Sve šta su imali bila je mala trošna kolibica i nešto malo zemlje pokraj nje.

²⁶ Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 270.

Jedan dan dok je otac okopava to malo zemlje pokušavajuć pronać neki urod odjednom lupi mašklinom u nešto tvrdo, a kad bolje pogleda otkrije da je to stari presahli bunar i začuje jauke iznutra.

Kad je otvoriya bunar unutra ugleda ranjenu srnu i zapita se kako je toliko dugo izdržala unutra. Sažalija se nad njenon teškom sudbinom i odlučija je spasit, zavije joj rane i nahrani je ne znajući da će mu se srna odužit.

Nakon par dana kad se srna oporavila, on dođe da je narahi, a ona odjednom progovori. Kaže mu da zbog toga šta joj je spasija život, da će ona spasit njegovu familiju od bijedne. Odjednom on u drugom kutu sobe ugleda veliku kutiju s blagom.

Nakon tog dana familija je počela lako živiti sve je krenilo ka po špagu. Bilo je 'rane i blaga u izobilju. Proširila se zemlja, a polja su im počela bogato rađat. S vrimenom osim šta se u njihov život nastanilo blago, nastanila se i pohlepa. Šta su više imali, sve su više tražili i nisu se obazirali na nikog samo na sebe, a prestali su se brinit i o srni. Jednu večer izbacili su je isprid kuće govoreć da im smeta, a ona se zbog 'ladnoće sakrila nazad u bunar. Od te večeri ponovo je sve krenilo po zlu. Tijekom noći neko ih je pokra i ukra svo blago, polja su usahnula, a životinje uginile od neke čudne bolesti. Ponovo su se našli nigdi bez ičega i tada se site srne i svate šta su napravili.

Otac ponovo ode do bunara nadajući se da će izmolit srnu da im ponovo pomoge. Kad se nagnija nad bunar ispod njega uruši se sva zemlja i on završi zatočen u bunaru i niko nije moga čut njegove uzvike. Familija ga je tražila dugo vrimenta, ali kad ga nisu pronašli s vrimenom su zaboravili na njega. U susjednom selu bila je još jedna familija koja je bila siromašna. Na njihovoj zemlji se stvorija bunar u kojem je bila ista ta srna, ali oni su joj pomogli i nisu bili pohlepi pa su cili život nastavili živit sritno i u izobilju, brinili su se i dalje za nju i pomagali drugim familijama.«²⁷

Kazivačica govori kako životinje nisu oduvijek pomagale ljudima niti su ljudi oduvijek brinuli o njima. Prije su životinje živjele daleko od ljudi skrivene u šumama, smatrajući da im oni mogu donijeti samo zlo. Kao što to i priliči životinjama uvijek su živjele u svađi i samo su gledale kako će jedna drugu napasti i koja će prevladati.

²⁷ Ispričala Neda Smoljanović, rođ. Šošić koja je živjela u selu Donji Dolac, a potom se udala i preselila u Split.

„Jednog dana rodila se mala ovčica koja je odlučila prominit svit. Ona je mislila da ljudi ne mogu donit ništa loše i da bi surađivajuć s njima mogli imat puno bolji život. Sve životinje su gledale na nju ka naivnu, oglašivali su se na njene riči i pomalo su je izbacili iz stada. Ona je odlučila sama sići u selo i dokazat svima da je bila u pravu. Dođe do jedne familije koja joj pruži sklonište i 'ranu, a zauzvrat je tražila malo njene vune. Kako su se tada počeli pojavljivat vukovi po šumama, ostale ovce živile su u šumama u velikom straju za svoj život i kad je jednog dana ovčica krenila sa vlasnicom u ispašu naiđe na svoje staro stado. Tada su oni vidili kako je njoj dobro i odlučili krenit s njom nazad u selo. S vremenom je sve više životinja dolazilo među ljude tražeć od njih samo ljubav i brigu, a zauzvrat su im davali šta su mogli. Od tada njihovo zajedništvo traje do dan danas.“ «Valjda je u zajedništvu uvijek bilo bolje.» – dodaje kazivačica.

6.2. Ovčice i vuk

«Ovčice su šetajuć šumom naišle na ranjenog vuka koji se privija od bolova. Iako u imale veliki straj od njega i od toga da ih ne ubije i pojede, odlučile su mu pomoć. On im je obećava da će ih zauzvrat štitit, ali ne kaže se zalud obećanje ludom radovanje.

Čim se malo oporavija eno ti nevoje. Uzeja je cilo stado po svoje i tražija da mu se svaki dan za ručak žrtvuje jedna ovca. Takvo stanje trajalo je neko vrime dok se ovce nisu odlučile pobunit. Smisle kako će ga nadmudrit.

Kad je došlo vrime ručka jedna ovca stane prid njega i reče da je na nju doša red taj dan. Kad on krene prema njoj, ona potrči prema rubu litice, a vuk za njom. Tada ostale ovce potrče prema njemu i gurnu ga niz liticu i vuk skonča. Ovčice nastave sritno živit. «Vuk dlaku mijenja, ali ćud nikad, stara, ali još dobro poznata poslovice.» – dodaje kazivačica.²⁸

²⁸ Ispričala Neda Smoljanović, rođ. Šošić koja je živjela u selu Donji Dolac, a potom se udala i preselila u Split.

7. ZAKLJUČAK

Hrvatska usmena književnost čini sastavni dio kulturne baštine hrvatskog naroda. Kroz usmenu književnost zaživjele su i sačuvane brojne mitske priče, bajke, basne i legende koje su naši preci njegovali i nadopunjavali. Narodni običaji i mitovi također su našli svoje mjesto u tradiciji i kulturi hrvatskog naroda predstavljajući autohtoni dio hrvatskog puka. Vile, vilenjaci, duhovi i vještice samo su jedni od mnogobrojnih mitskih bića o čijem se postojanju pričalo i raspravljalo stoljećima. Zbog neobjašnjivosti nekih događaja i iskustava mnogih ljudi koji pričaju o susretu s ovim bićima i danas se vode brojne polemike o njihovoj postojanosti, pišu se razni članci i knjige, ekraniziraju se dokumentarni filmovi što dovodi do daljnjeg širenja i njegovanja takvih priča. Usmenoj književnosti cilj je prikazati priče i predaje koje nisu zapisane u poznatim knjigama i koje nemaju pečat poznatog autora već su ispričane i zabilježene od strane naših predaka.

Bajka i basna kao najraširenije vrste usmene priče obogatile su usmenu književnost i pridonijele moralnom i duhovnom razvitku najmlađih. Braća Grimm, Hans Christian Andersen, Ivana Brlić Mažuranić samo su jedni od autora čije će priče vjerojatno biti pričane još stoljećima. Svrha ovakvih priča pridonijela je sazrijevanju djece kako bi kroz bajke uvidjeli da dobro uvijek pobjeđuje zlo, a kroz basne da bi saznali o životnim vrijednostima, ali i manama i vrlinama svih ljudi. Bajke, basne, mitovi, legende, predaje i druge vrste usmenih priča ispričane od strane naših baka i djedova dobile su svoje mjesto u literaturi i zahvaljujući njima naša književnost dobila je jedno novo poglavlje u svom opusu – usmenu, narodnu, seljačku, pučku, tradicionalnu književnost.

U ovom radu prikazale su se priče koje su se pričale prije nekoliko desetljeća. Namjena pričanja takvih priča bila je višestruka. Naime, u to doba nije bilo tehnologije kakva je danas, ljudi se nisu koristili televizijama, mobitelima i računalima te je upravo pričanje ovakvih i sličnih priča služilo tome da se obrazuje najmlađe, nauči ih se životnim i moralnim vrijednostima te da se svi međusobno malo zabave. Za razliku od današnjih suvremenih priča koje možemo dobiti i saznati o njima samo jednim klikom na računalu i služe većinom za zabavu, priče i bajke prijašnjih vremena nisu stavljale naglasak samo na zabavljanje već i na poučavanje i međusobno komuniciranje. Stare priče naših predaka prenoseći se s generacije na generaciju i dalje žive i trebalo bi nastojati sačuvati ih jer predstavljaju materijalno, kulturno blago i nasljeđe naših predaka.

Literatura

1. Bošković-Stulli-Maja, *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, MH, Zagreb, 1984.
2. Botica, Stipe, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
3. Botica, Stipe, *Lijepa naša baština* (književno-antropološke teme), Sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
4. Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010., str. 467-488.
5. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
6. Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008, 67-91.
7. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika*, Matica hrvatska i HKD Napredak, Sarajevo 2006.
8. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo 2005.
9. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboľjšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
10. *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1, napisale Maja Bošković – Stulli i Divna Zečević, Liber, Mladost, Zagreb, 1978.
11. Solar, Milivoj, *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
12. *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, MH, Zagreb 1997.

Sažetak

Usmena književnost predstavlja sveukupnost zapisa, usmenih priča i predaja ispričanih od strane naših predaka, a podložna je promjenama i omogućuje slušatelju da već ispričanoj priči nadoda svoju interpretaciju. Razvoj usmene književnosti započeo je u razdoblju humanizma i renesanse pa je tako tijekom stoljeća mijenjala svoj naziv od usmene preko anonimne, seljačke, pučke sve do tradicionalne književnosti. U razmjenjivanju usmenih priča najčešće vrste su bile bajke, basne, šale, zagonetke i mitske priče čije su funkcije bile višestruke. Naime, glavna svrha usmene književnosti bila je obrazovati najmlađe i naučiti ih moralnim vrijednostima života, ali istovremeno i zabaviti slušatelje. Narodni običaji i mitovi također čine značajni dio kulture i tradicije hrvatskog naroda, obilježavaju njihov način života i njihova uvjerenja. Na temelju običaja i mitova nastale su mnoge usmene priče čiji su nezaobilazni likovi bile vile i vještice, ali i druga mitska bića. Ipak, bajka i basna zauzimaju središnje mjesto kada se govori o usmenoj prozi. Kroz interpretaciju šest bajki i dvije basne prikazane su usmene priče koje su se prepričavale generacijama u selu Donji Dolac. Hrvatska usmena književnost predstavlja blago hrvatskog naroda koje se stoljećima čuvalo i odredilo njihov nacionalni i duhovni identitet.

Ključne riječi: usmena književnost, narodni običaji, mit, vile, vještice, bajka, basna.

CONTEMPORARY ETHNOGRAPHY OF FAIRY TALES AND FABLES IN GORNJA POLJICA

Summary

Oral literature represents totality of notes, oral stories and legends shared by our ancestors, it is subject to changes and allows the listener to add his own interpretation to already told story. The development of oral literature began at the age of Humanism and Renaissance and over the centuries it has changed its name from oral over anonymous, peasant, and folk to the traditional literature. In the exchange of oral stories most common types were fairy tales, fables, jokes, riddles and myths whose functions were multiple. The main purpose of oral literature was to educate children and teach them moral values of life, but at the same time to entertain listeners. Folk customs and myths also form a significant part of culture and tradition of the Croatian people, characterized by their way of life and their beliefs. Many oral stories were based on customs and myths whose characters were unavoidable fairies and witches and other mythical creatures. However, the fairy tale and fable are central when it comes to oral prose. Through the interpretation of six fairy tales and two fables are presented two oral stories that were retold for generations in the village of Dolac Donji. Croatian oral literature represents a treasure of the Croatian people that for centuries guarded and determined their national and spiritual identity.

Key words: oral literature, folk customs, myth, fairies, witches, fairy tale, fable